MARYAMBIBI ABDULLAYEVA

KLASTER YONDASHUVI ASOSIDA O‘QUVCHILARDA IJTIMOIY – HUQUQIY ME'YORLARGA HURMAT HISSINI SHAKLLANTIRISH

(Boshlang‘ich sinflar misolida)

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA’LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT VILOYATI
CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI

ABDULLAYEVA MARYAMBIBI
DJUMANIYAZOVNA

KLASTER YONDASHUVI ASOSIDA O‘QUVCHILARDA IJTIMOIY – HUQUQIY ME’YORLARGA HURMAT HISSINI SHAKLLANTIRISH

(Boshlang‘ich sinflar misolida)

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA’LIM VAZIRLIGI CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI
AXBOROT RESURS MARKAZI

«MALIK PRINT CO»
TOSHKENT – 2021

UO‘K:377
KBK: 74.2
A-16

Abdullayeva M.Dj.
Klaster yondashuvi asosida o‘quvchilarda ijtimoiy – huquqiy me’yorlarga hurmat hissini shakllantirish *(Boshlang‘ich sin lar misolida)* (Mas’ul muharrir prof. Sh.Q.Mardonov). – Chirchiq: «Malik print co», 2021. - 102 b.

Mazkur monografiyada XXI asr globallashuv sharoitida innovatsion yondashuvlar asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ma’naviy-axloqiy hamda ijtimoiy-huquqiy tarbiyalashga yo‘naltirilgan modernizatsion didaktik tizimini takomillashtirish asosida mediasavodxonlikning samarali shakl, metod va vositalari yoritib berilgan. Yangilangan ta’lim mazmunida o‘zgarayotgan jamiyat, global axborotlashuv jarayonining mohiyati aks etishiga, shuningdek, shaxs kamolotini ta’minlash borasida yuzaga kelgan ijtimoiy zaruriyatning inobatga olinishiga e’tibor qaratildi. Uzluksiz ta’limning barcha bosqichlarida bo‘lgani kabi boshlang‘ich ta’limning ham huquqiy negizlari yaratilganligi, umumiy o‘rta ta’lim maktablarining uchinchi va to‘rtinchi sinflarida tahsil olish chog‘ida o‘quvchilar bir qadar murakkab bo‘lgan ijtimoiy me’yorlar bilan tanishishlari. Jumladan, kiyinish madaniyati, madaniy muassasalar - kinoteatr, muzey va istirohat bog‘larida bo‘lish, yong‘in hamda texnika xavfsizligi qoidalari bilan yaqindan tanishtirilishi, shuningdek, boshlang‘ich sinflarda o‘qitiladigan “O‘qish”, “Tarbiya” va “Texnologiya”, “Jismoniy tarbiya” kabi o‘quv fanlari negizida ham o‘quvchilar ijtimoiy me’yorlar, qisman esa huquqiy me’yorlar mohiyati bilan tanishib boradilar: axloqiy me’yorlar, milliy urf-odat va an’ana me’yorlari, huquqiy, estetik va diniy me’yorlar, faoliyatni tashkil etishga madaniy yondashuv me’yorlariga batafsil to‘xtalib o‘tilgan.

Mas’ul muharrir:
Sh.Q. Mardonov – Chirchiq davlat pedagogika universiteti pedagogika fanlari doktori, professor

Taqrizchilar:
S.S. Tajbenova – Nukus davlat pedagogika instituti Boshlang‘ich ta’lim fakulteti, p.f.f.d.(PhD), dots.
D.B. Mahmudova – Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika instituti Maktabgacha ta’lim fakulteti, p.f.f.d. (PhD), v.b. dots.

Toshkent viloyat Chirchiq davlat pedagogika instituti ilmiy Kengashining 2021-yil 30 noyabrdagi 6-sonli qarori bilan nashrga tavsiya etildi.

ISBN 978-9943-8774-6-7

SO‘Z BOSHI

Jahon ta’lim tizimi taraqqiyotida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ijtimoiy va huquqiy me’yorlarga hurmat hissini shakllantirishga bo‘lgan ehtiyoj yanada kuchaymoqda. Bu o‘z navbatida ta’lim jarayoniga innovatsion yondashuv va pedagogik texnologiyalarni faol joriy etish bilan bog‘liq. Ta’lim jarayoniga joriy etilayotgan innovatsion yangiliklar samarasi o‘qituvchining kasbiy-pedagogik kreativligiga bevosita bog‘liq. Sarbon deklaratsiyasi, Jahon ta’lim forumi, Ming-yillik rivojlanish maqsadlari, Ta’lim barcha uchun va Lissabon Konventsiyalarida kompetentli yondashuv asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini ma’naviy-axloqiy, ijtimoiy-huquqiy tarbiyalashga katta ahamiyat berilgan.

Dunyoda innovatsion yondashuvlar asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ma’naviy-axloqiy hamda ijtimoiy-huquqiy tarbiya-lashga yo‘naltirilgan modernizatsion didaktik tizimini takomillashtirish asosida mediasavodxonlikning samarali shakl, metod va vositalarini ishlab chiqish bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Shu nuqtai nazardan boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ijtimoiy-huquqiy savodxonlikni kognitiv, motivatsion, faoliyatga doir va kreativ darajalarga muvofiq shakllantirishning amaliy-pedagogik jihatdan aniqlashtirish, innovatsion-ta’lim sharoitida o‘quvchining o‘quv-biluv ko‘nikmalarini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Mustaqil O‘zbekistan Respublikasida fuqarolik boshqaruviga asoslangan jamiyat qurish yo‘lida o‘quvchilar, shu jumladan, bosh-lang‘ich sinf o‘quvchilarini ijtimoiy-huquqiy me’yorlar bilan yaqindan tanishtirish, ularga qat’iy amal qilish ko‘nikmalarini shakllantirish bugungi kunning dolzarb masalasi, bosh shioriga aylandi. Zero, "huquqiy madaniyatning yuqori darajada bo‘lishi huquqiy davlatning o‘ziga xos xususiyatidir. Bozor iqtisodiyotini shakllantirish sharoitida huquqiy madaniyatni oshirish muhim ish hisoblanadi. Shu bilan birga huquqiy madaniyat saviyasi qabul qilingan qonunlar soni bilan emas, balki ushbu qonunlarning barcha darajalarda ijro etilishi bilan belgilanadi. Ushbu muhim ishda odamlarda qonunlarga va normativ huquqiy hujjatlarga nisbatan chuqur hurmat hissini tarbiyalash alohida ahamiyatga egadir. Zero, huquqiy normalar odamlar ongiga singgan va ular orqali amal qilgan taqdirdagina yashaydi va ro‘yobga chiqadi”.

O‘zbekiston Respublikasining 2016-yil 14 sentyabrdagi O‘RQ-406-son “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi qonuni, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 28 iyuldagi PQ-3160-son “Ma’naviy-ma’rifiy ishlar samaradorligini oshirish va sohani rivojlantirishni yangi bosqichga ko‘tarish to‘g‘risida”gi qarori, 2017-yil 7 fevraldagi PF-4947-son “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi farmoni, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 6 apreldagi 187-son “Umumiy o‘rta va o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limining davlat ta’lim standartlarini tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarori va mazkur sohaga tegishli boshqa me’yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda ushbu dissertatsiya muayyan darajada xizmat qiladi.

I BOB. KLASTER YONDASHUVI ASOSIDA O‘QUVCHILARDA IJTIMOIY-HUQUQIY ME’YORLARGA HURMAT HISSINI SHAKLLANTIRISHNING ILMIY - NAZARIY MASALALARI. (Boshlang‘ich sinflar misolida)

1.1. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ijtimoiy va huquqiy me’yorlarga hurmat hissini shakllantirishning mazmuni

Globallashuv sharoitida boshqa soxalar qatori uzluksiz ta’lim mazmuni ham tubdan yangilandi. Yangilangan ta’lim mazmunida o‘zgarayotgan jamiyat, global axborotlashuv jarayonining mohiyati aks etishiga, shuningdek, shaxs kamolotini ta’minlash borasida yuzaga kelgan ijtimoiy zaruriyatning inobatga olinishiga e’tibor qaratildi. Uzluksiz ta’limning barcha bosqichlarida bo‘lgani kabi boshlang‘ich ta’limning ham huquqiy negizlari yaratildi. Bugungi kunda respublika miqyosida tashkil etilayotgan boshlang‘ich ta’limning umumiy mohiyati “Boshlang‘ich ta’lim Kontseptsiyasi”da belgilab berilgan tamoyillar asosida yo‘lga qo‘yilmoqda. Mazkur metodologik hujjatga ko‘ra boshlang‘ich ta’lim quyidagi maqsadni amalga oshirishga yo‘naltirilishi lozim: bolalarning psixologik va fiziologik salomatliklarini muhofaza qilish va mustahkamlash; barcha faoliyat turlari bo‘yicha bolalar tashabbusini uygotish va qo‘llab-quvvatlash; muloqot va hamkorlik ko‘nikmalarining shakllanishiga erishish; o‘ziga ijobiy baho berish va o‘ziga bo‘lgan ishonchni qo‘llab-quvvatlash; o‘quv mustaqilligini shakllantirish (o‘qishga bo‘lgan xohish va ko‘nikma, shuningdek, shaxsiy imkoniyatlari darajasini kengaytirib borish.

Yuqorida qayd etilgan maqsadga erishishda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini ijtimoiy munosabatlar jarayoniga faol jalb etish, shaxslararo muloqotni samarali tashkil etishga o‘rgatish maqsadga muvofiqdir. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini ijtimoiy munosabatlar jarayonining faol ishtirokchilari bo‘lishlariga erishishda ular tomonidan ijtimoiy-huquqiy me’yorlarning muvaffaqiyatli o‘zlashtirilishi o‘ziga xos ahamiyat kasb etadi.

Ma’lumki, kishilar o‘rtasidagi o‘zaro aloqa muayyan ijtimoiy-huquqiy me’yorlar asosida tashkil etiladi. Ko‘p holatlarda ijtimoiy va huquqiy me’yorlar asosida tartibga solinadigan munosabatlar jarayoni

ishtirokchilarning madaniyatlilik darajasini ham ifodalashga xizmat qiladi. Jamoa joylarida o‘zini tutish, kinoteatrlarga tashrif buyurish, umumiy ovqatlanish muassasalarida maishiy xizmat turlari, jamoa transportidan foydalanish, shuningdek, yo‘l harakati qoidalariga rioya qilish jarayonida shaxsning umumiy madaniyati namoyon bo‘ladi. Shu bois oila, maktabgacha tarbiya va umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida bolalarni so‘z yuritilgan jarayonlar uchun taalluqli bo‘lgan ijtimoiy va huquqiy me’yorlar bilan tanishtirish, ularga qat’iy rioya qilish ko‘nikmalarini shakllantirish muhim pedagogik vazifalardan sanaladi.

Muammoni yoritishda, eng avvalo, e’tiborni “madaniy xulq-atvor” tushunchasi qanday mohiyatga egaligini aniqlab olish lozim. Ushbu tushuncha anglanganidek, “madaniy” va “xulq-atvor” tushunchalarining o‘zaro birlashuvi asosida shakllangan. Manbalarda “madaniy” atamasi “madaniyat” tushunchasi negizida shakllangan. Shu sababli dastlab “madaniyat” tushunchasining mazmuni bilan tanishib olamiz.

Manbalarda “madaniyat” tushunchasiga shunday ta’riflar beriladi:

1. Lotincha “kulьtura” atamasidan olingan bo‘lib, parvarish qilish, ishlov berish ma’nosini bildiradi; mumtoz lotin tilida “madaniyat” tushunchasi “erni parvarish qilish”, “erga ishlov berish” ma’nosida qo‘llanilib kelingan. Keyinchalik “madaniyat” tushunchasi bilimdon, ma’rifatli, yuksak tarbiyali insonlarni ta’riflashda ham ishlatila boshlanadi (Falsafa. Qisqacha izohli lug‘at / Mualliflar: M.N.Abdullaev va boshq. Mas’ul muharrir: A.Jalolov. - Toshkent: Sharq NMAK Bosh tahririyati, 2004. - 193-bet).

2. Dunyo to‘g‘risidagi tasavvurlar boyliklari va muayyan turmush tarzining umumiyligi bilan bog‘liq bo‘lgan odamlar uchun umumiy axloq qoidalari tizimi; shaxs xulq-atvori, muomalasi va xatti-harakatlarining ma’lum ketma-ketlik asosida shakllangan tizim; jamiyatning ishlab chiqarish, ijtimoiy va ma’naviy hayotida qo‘lga kiritilgan yutuqlar majmui; inson faoliyatining mahsuli, natijasi (Pedagogika fanidan izohli lug‘at /Mualliflar: J.Hasanboev va boshq. M.X.Toxtaxodjaevaning umumiy tahriri ostida. - Toshkent: “Fan va texnologiyalar” nashriyoti, 2009. - 250- 251-betlar).

3. Arabcha “madiniyat” (Madina shahrida VII asrdan boshlab targ‘ib etila boshlagan yangi dunyoqarash tarafdorlari va ular izdoshlarining qarashlari, nuqtai nazarlari va amaliy xatti-harakatlari majmui) so‘zidan olingan bo‘lib, kishilarning tabiatni, borliqni o‘zlashtirish va o‘zgartirish

jarayonida yaratgan moddiy, ma’naviy boyliklar, ularni qayta tiklash hamda rivojlantirish yo‘llari, uslublari majmui; inson faoliyatining ham mahsuli, ham sifat ko‘rsatkichi (Mustaqillik. Izohli ilmiy-ommabop lug‘at / Mualliflar: M.Abdullaev va boshq. R.Ro‘ziev va Q.Xonazarov umumiy tahririda. To‘ldirilgan uchinchi nashri. - Toshkent: Sharq NMAK Bosh tahririyati, 2006. - 171-172-betlar).

4. Insonning ijodiy kuchi aks etadigan fikriy, ma’naviy yoki badiiy faoliyat mahsuli. Tushunchaning mohiyatini quyidagi uch talqinda ifodalash mumkin: 1) moddiy va ma’naviy qarashlar mohiyati; 2) bir qator bilimlar sohasi: tafakkur, mehnat, nutq, xulq-atvor va boshqalarning rivojlanish bosqichlari; 3) inson mohiyatini ifodalovchi ijtimoiy va mental rivojlanish darajasi (Bolьshaya psixologicheskaya entsiklopediya / Avtorskiy kollektiv: A.B.Almuxanova i dr. - Moskva: Eksmo, 2007. - S. 197).

5. Intellektual, ma’naviy va estetik taraqqiyotning umumiy jarayoni; huquq, tartib, axloqiy talab va boshqalarga asoslangan jamiyat holati (shu jihatiga ko‘ra “madaniyat” so‘zi “tsivilizatsiya” atamasiga mos keladi); qandaydir jamiyat, kishilar guruhi yoki tarixiy davrning mavjudligi yoki turmush tarziga xos belgilarning ifodalanishi; intellektual, yanada aniqrog‘i, badiiy faoliyat (musika, adabiyot, rassomlik, teatr, kino va hokazolar)ning shakl va u yordamida yaratilgan boyliklar (Ionin L.G. Sotsiologiya kulьturы / Ucheb. posobie. Vtoroe izd-e. - Moskva, Logos, 1998.-S. 11).

Yuqorida bildirilgan fikrlardan anglanadiki, “madaniyat” tushunchasining shakllanishi bevosita insoniyat tarixi taraqqiyotining muayyan davri bilan bog‘liq. Ovchilik va terib-termachlab kun ko‘rgan insoniyat tomonidan yerga ishlov berish, ya’ni dehqonchilik sirlarining o‘rganilishi ana shu tushuncha bilan ifodalana boshlagan. Dehqonchilikning paydo bo‘lishi mo‘l-ko‘l oziq-ovqat manbalarini izlaydigan odamlar guruhining o‘troq hayotga moslashishini ta’minladi. Endilikda muqim bir joyda yashaydigan inson faqatgina dehqonchilik mahsulotlarini yetishtirish haqidagina emas, shu bilan birga turmush tarzida ma’lum qulayliklarni yaratish to‘grisida ham o‘ylay boshladi. Dehqonchilikning rivojlanishi bilan birga o‘troq qabila va urug‘lar chorva (ot, tuya, sigir va boshka) hayvonlarini ham tobora ko‘proq qo‘lga o‘rgata boshladi. Shu bilan birga chorva hayvonlarini ko‘paytirish to‘g‘risida ham g‘amxo‘rlik qila boshladi. Inson hayotida muhim o‘rin